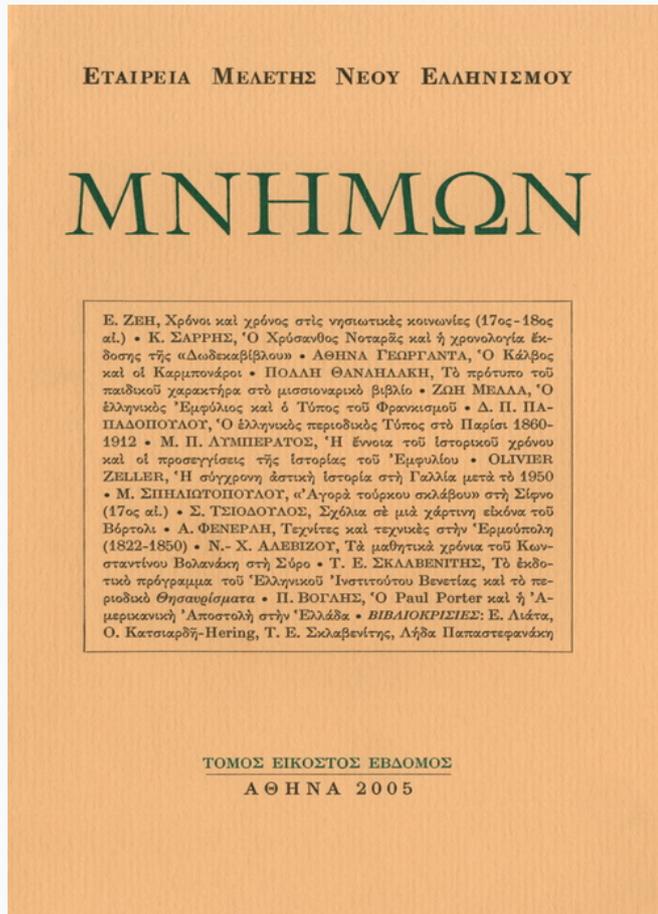

Μνήμων

Τόμ. 27 (2005)

Θωμάς Δρίκος, Η πορνεία στην Ερμούπολη το 19ο αιώνα (1820-1900)

ΛΗΔΑ ΠΑΠΑΣΤΕΦΑΝΑΚΗ

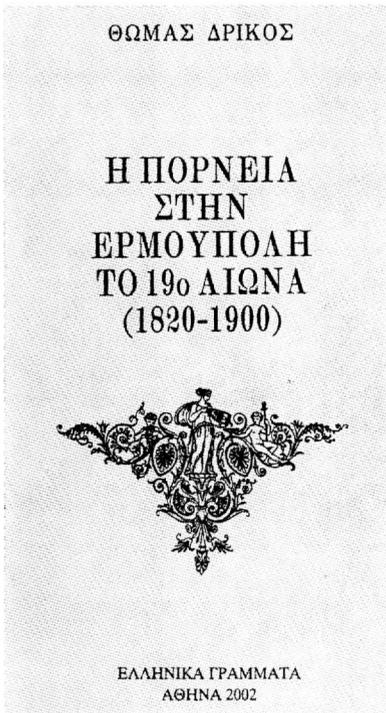
doi: [10.12681/mnimon.827](https://doi.org/10.12681/mnimon.827)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΠΑΠΑΣΤΕΦΑΝΑΚΗ Λ. (2005). Θωμάς Δρίκος, Η πορνεία στην Ερμούπολη το 19ο αιώνα (1820-1900). *Μνήμων*, 27, 318-324. <https://doi.org/10.12681/mnimon.827>

Θωμάς Δρίκος, *Η πορνεία στην Ερμούπολη το 19ο αιώνα (1820-1900)*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2002, 340 σ.

Το βιβλίο του Θωμά Δρίκου έχει ως αντικείμενο ένα προκλητικό, όσο και ενδιαφέρον θέμα, την πορνεία στην Ερμούπολη το 19ο αιώνα. Ο συγγραφέας συμβάλλει με τη μελέτη του στον εμπλουτισμό της κοινωνικής ιστορίας της Ερμούπολης και το κάνει τούτο ενώ δεν είναι επαγγελματίας ιστο-

ρικός, απέχοντας δηλαδή από τον καθιερωμένο κώδικα της «επίσημης» ιστοριογραφίας· διαθέτοντας νομική παιδεία, φιλέρευνα πνεύμα και ένα γνήσιο ενδιαφέρον για τα φτωχά και περιθωριακά στρώματα

Η πρώτη μορφή αυτού του κειμένου παρουσιάστηκε στη συνάντηση-συζήτηση της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού στις 2.3.2005 με εισηγητή τον συγγραφέα του βιβλίου.

προχώρησε σε μια ιστορία της πόλης «από τα κάτω». Σ' αυτή την ιδιάζουσα και συγκλονιστική ιστορία πρωταγωνιστεί η ίδια πόλη, η Ερμούπολη, και ο πληθυσμός της. Ο συγγραφέας επιχειρεί να ανασυστήσει έναν ολόκληρο κατακερματισμένο κόσμο και να ανασυγκροτήσει την ένταση των κοινωνικών σχέσεων μέσα από ιστορίες ατόμων, μέσα από θραύσματα ατομικών διαδρομών στο περιθώριο της ιστορίας και της κοινωνικής ζωής: ένας κόσμος φτωχών γυναικών με περιορισμένες εναλλακτικές λύσεις επιβίωσης, καθώς και τα κυκλώματα μεσαζόντων και σωματεμπόρων αναδύονται από την αφάνεια και αποκοτούν ιστορική διάσταση. Εκτός από το κύκλωμα της πορνείας, η μελέτη αγγίζει ακροθιγώς πλήθος ζητημάτων της κοινωνικής και πολιτισμικής ιστορίας της πόλης (κουλούρα και ηθική του περιθωρίου, παιδική εργασία κ.ά.), στα ίχνη της ερευνητικής παράδοσης που δημιούργησε ο Ηλίας Πετρόπουλος.

Μελετώντας την πορνεία στην Ερμούπολη, ο συγγραφέας έρχεται να πλουτίσει την σχετικά άφθονη βιβλιογραφία για την συριανή πρωτεύουσα. Αν η Ερμούπολη, λόγω της ιστορικής ιδιοτυπίας της, αλλά και του καλά σωζόμενου Ιστορικού Αρχείου της (για τη διάσωση και αξιοποίηση του οποίου η Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού φέρει ακέραιο το μέγεθος της ευθύνης), ευτύχησε να γίνει αντικείμενο αρκετών ιστορικών ερευνών, δεν στάθηκε πάντως το ίδιο τυχερή όσον αφορά την κατανομή των θεμάτων που μελετήθηκαν: οι επιχειρηματικές και βιομηχανικές δραστηριότητες των Ερμούπολιτών, η βιομηχανική ανάπτυξη, η ποικίλη πολιτιστική ζωή της αστικής τάξης κυριάρχησαν στις σχετικές —και αναμφίβολα σημαντικές— μελέτες της τελευταίας εικοσαετίας. Έλειψαν όμως, μέχρι στιγμής, οι μελέτες για τον κόσμο των φτωχών, για τις κατώτερες τάξεις που πύ-

κνωσαν τον ερμούπολιτικό πληθυσμό το 19ο αιώνα. Τα θέματα για την ιστορία των κατώτερων τάξεων δεν επιλέχθηκαν από την ιστορική έρευνα για μια σειρά από λόγους: διαφορετικές ερευνητικές προτεραιότητες, έλλειψη ή ανεπαρκής αξιοποίηση του κατάλληλου αρχειακού υλικού υπήρξαν, μεταξύ άλλων, παράγοντες αυτής της «αστέρησης». Η συγκεκριμένη διαπίστωση δεν συνιστά ασφαλώς μομφή για τις ιστοριογραφικές τάσεις που αναπτύχθηκαν έχοντας ως ερευνητικό αντικείμενο την Ερμούπολη, απλώς υπενθυμίζει ορισμένα κενά της ελληνικής ιστοριογραφίας.

Η ιστορία της πορνείας, ως κοινωνικό φαινόμενο που συνδέεται με την σεξουαλική ηθική της εποχής, έχει γνωρίσει σημαντική ανάπτυξη στη διεθνή βιβλιογραφία από τη δεκαετία του 1970.¹ Στην Πορνεία στην Ερμούπολη ο Θ. Δ. Ξεφύγει από την στερεότυπη αντίληψη της πορνείας ως «το αρχαιότερο επάγγελμα στον κόσμο», ως ένα αιώνιο και αναλλοίωτο φαινόμενο. Την προσεγγίζει ως ένα κοινωνικό φαινόμενο με ιστορικότητα, σε διαπλοκή με τις κοινωνικές δομές. Η πορνεία του 19ου αιώνα συνδέεται με τη σεξουαλική ηθική και τη σεξουαλική αθλιότητα της εποχής και με τις συνθήκες εκείνες που καθιστούν αναγκαία τη «διδαιώνισή» της. Ο συγγραφέας ξεφεύγει, επίσης, από τη στερεότυπη εικόνα της πόρνης που συνιστά «παθολογική» περίπτωση εκτροπής ή άβουλο αντικείμενο στα χέρια των θυτών της. Η εκπόρνευση στην Ερμούπολη του 19ου αιώνα αποτελεί μια επιλογή στο πλαίσιο των περιορισμένων εναλλακτικών λύσεων που διαθέτουν οι φτωχές γυναίκες.

Το βιβλίο του Θ. Δ. αξιοποιεί και ανα-

δεικνύει ένα εξαιρετικά πλούσιο αρχειακό υλικό, ανεκμετάλλευτο μέχρι στιγμής από την έρευνα: τις αποφάσεις του Πταιματοδικείου και Πλημμελειοδικείου Σύρου, τα Βιβλία ασθενών του Δημοτικού Νοσοκομείου, καθώς και συμβολαιογραφικά αρχεία, που απόκεινται στα Γενικά Αρχεία του Κράτους / Αρχεία Νομού Κυκλάδων. Συμπληρωματική έρευνα πραγματοποιήθηκε στο Υποθηκοφυλακείο της Ερμούπολης. Αξίζει να σημειωθεί ότι η αξιοποίηση δικαστικών αρχείων στην ελληνική ιστοριογραφία δεν είναι συνήθης, και επομένως δεν υπάρχει μια επεξεργασμένη μέθοδος προσέγγισης του ιδιαίτερου αυτού είδους αρχειακού υλικού, που παράγεται από τη δράση και τις σκοπιμότητες της εξουσίας, αλλά και τη δράση των ιστορικών υποκειμένων όταν συναλλάσσονται με την εξουσία αυτή.² Εντούτοις ο Θ. Δ. επιτυγχάνει, με τη λιτότητα της γραφής του, να μην αντιμετωπίσει τα δικαστικά αρχεία σαν «αντικειμενικό» πραγματολογικό υλικό, που μπορεί αυτούσιο να ανασυστήσει την ιστορική πραγματικότητα. Παραθέτοντας τα ίδια τα τεκμήρια επιτρέπει στους άνδρες και τις γυναίκες του 19ου αιώνα να αποκτήσουν φωνή: ο χειμαρρώδης λόγος τους μεταφέρει όψεις της «εξωκειμενικής» πραγματικότητας των υποτελών τάξεων και προσδίδει συνοχή σε έναν κατά τ' άλλα κατακερματισμένο κόσμο, αυτόν του ιστορικού αρχείου.

Το πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου αναφέρεται στην οργάνωση και διάταξη της πορνείας στον χώρο. Η αστική τοπογραφία θίγει το εξαιρετικά κρίσιμο ζήτημα των ιεραρχήσεων και των κοινωνικών χρήσεων του χώρου, καθώς καθίσταται φανε-

1. Από την πλούσια διεθνή βιβλιογραφία, ενδεικτικά αναφέρω: Alain Corbin, *Les filles de nocce: misère sexuelle et prostitution au XIXe siècle*, Παρίσι, Flammarion 1978. Judith R. Walowitz, *Prostitution and Victorian society: women, class, and the state*, Καίμπριτζ - Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, 1982.

2. Στην ελληνική ιστοριογραφία δικαστικά αρχεία αξιοποιήθηκαν πρόσφατα από την Έφη Αβδελά, *Διά λόγους τιμής. Βία, συναισθήματα και αξίες στη μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Αθήνα, Νεφέλη, 2002. Ο προβληματισμός για τα δικαστικά αρχεία προέρχεται από την Arlette Farge, *Η γείωση του αρχείου*, πρόλογος - μετάφραση Ρ. Μπενβενίστε, Αθήνα, Νεφέλη, 2004.

ρή η διάκριση ανάμεσα στην συνοικία των πορνείων («Καταλύματα»), τις υπόλοιπες γειτονίες της πόλης και την κεντρική πλατεία Μιαούλη. Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζεται η οικιστική κατάσταση στη συνοικία των Καταλυμάτων και περιγράφονται τα οικήματα στα οποία διαμένουν οι πληβείοι. Στο τρίτο κεφάλαιο εξετάζεται η οργάνωση της πορνείας και αναλύεται το ιεραρχημένο κύκλωμα παραγωγών, μαστροπών, αγαπητικών. Παρουσιάζεται η δράση όλων εκείνων των σωματεμπόρων και μεσαζόντων που είτε προμηθεύουν και ανανεώνουν την αγορά των πορνείων της Ερμούπολης με έμψυχο υλικό, είτε διευκολύνουν και υποθάλλουν την πορνεία, είτε πωλούν προστασία και επιδιώκουν να διατηρήσουν τις γυναίκες στην υποτελή θέση της πόρνης. Σε κάθε περίπτωση χρησιμοποιείται ένα ευρύ φάσμα μεθόδων, από υποσχέσεις ως εκβιασμούς και σωματική βία. Δίπλα στους παραγωγούς, αναδύεται ένας ολόκληρος κόσμος που παίρνει μέρος στη διανομή των κερδών από την πορνεία: ιδιοκτήτες ακινήτων, ξενοδόχοι, οινοπώλες. Οι κάθε λογής μεσάζοντες φαίνεται ότι διαθέτουν διασυνδέσεις με την αστυνομία. Ο ρόλος της αστυνομίας είναι στην προκειμένη περίπτωση πολλαπλός, καθώς αντλεί πληροφορίες και πληροφοριοδότες από τον χώρο της πορνείας, αντλεί οικονομικές ωφέλειες, και ασκεί, εντέλει, ανεξέλεγκτη εξουσία ελέγχοντας κάθε είδους κινήσεις και συμπεριφορές.

Το τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζει την ταυτότητα των 250 περίπου πορνών που εντοπίστηκαν στην Ερμούπολη ως προς την ηλικία και την καταγωγή. Πρόκειται για γυναίκες προερχόμενες από το σύνολο του εθνικού χώρου, αλλά και από περιοχές εκτός αυτού (Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη, Κρήτη), που έρχονται στην Ερμούπολη αναζητώντας εργασία ως υπηρέτριες ή εργάτριες. Η είσοδος των γυναικών στην πορνεία γινόταν με μια αίσθηση προσωρινότητας, με την ελπίδα ενός καλύτερου μέλλοντος. Η αμοιβή των ιερόδουλων ποίκιλε κατά περίπτωση, ενώ ακολουθούσε η δια-

νομή της αμοιβής με βάση την ιεραρχική δομή του κυκλώματος μεσαζόντων - αγαπητικών - ιδιοκτητών της στέγης - αστυνομίας - πορνών. Η έρευνα στο Υποθηκοφυλακείο της Ερμούπολης παρέχει στοιχεία για τη συγκρότηση των περιουσιών, αποδεικνύοντας ότι παραγωγοί, μαστροποί και αγαπητικοί διαθέτουν κάποια ακίνητη περιουσία, ενώ οι πόρνες δεν διαθέτουν. Όπως υποθέτει ο σ., η απουσία ακίνητης ιδιοκτησίας για τις πόρνες δεν πρέπει να συνδέεται μόνο με την προσωρινότητα και την κινητικότητα του επαγγέλματος, αλλά κυρίως με την άνιση διανομή της αμοιβής της πόρνης ανάμεσα στα μέλη του ιεραρχημένου κυκλώματος της πορνείας.

Ναυτικοί, διερχόμενοι, χωροφύλακες και στρατιώτες που υπηρετούν στην πόλη, αλλά και μόνιμοι κάτοικοι - επαγγελματίες κάθε είδους, συγκροτούν την ποικίλη πελατεία της πορνείας, η οποία εξετάζεται στο πέμπτο κεφάλαιο. Στην Ερμούπολη, πόλη-λιμάνι με αυξημένη εμπορική κίνηση, πόλη-προσφύγων και μεταναστών, η αστήρτητα των θηών και η σεξουαλική ηθική της εποχής δημιουργούσαν την πελατεία της πορνείας, ενώ οι ταξικές διαφορές ανάμεσα στην «καλή πελατεία» και τους οικονομικά ασθενέστερους γίνονται ορατές στην επιλογή των πορνείων και των πορνών.

Στο έκτο κεφάλαιο εξετάζεται το νομικό πλαίσιο που ίσχυσε για την πορνεία το 19ο αιώνα. Επισημαίνεται ότι το ελληνικό κράτος επέδειξε από πολύ νωρίς, το 1834, ενδιαφέρον για τον έλεγχο και τη ρύθμιση της πορνείας, αν και το έκανε χωρίς σύστημα μέχρι τον βασικό νόμο του 1922. Την περίοδο 1836-1922 η ρύθμιση της πορνείας γινόταν με αυθαίρετο τρόπο βάσει υπουργικών εγκυκλίων και διοικητικών μέτρων. Μέχρι το 1856 μάλιστα, η άσκηση της πορνείας ήταν αδίκημα, ποινικά διώξιμο, όταν δεν συνοδεύταν από άδεια της αστυνομικής αρχής, ενώ από τη χρονιά εκείνη και εξής, δεν χρειαζόταν η έκδοση ειδικής άδειας από την αστυνομία. Οι «κοινές γυναίκες» έπρεπε να καταγρά-

φονται από την αστυνομία σε ειδικό βιβλίο, προκειμένου να ελέγχονται. Γενικότερα, η αστυνομία φαίνεται ότι είχε αυξημένες δικαιοδοσίες στον έλεγχο του πληθυσμού και ειδικά στις γυναίκες που εξασκούσαν την πορνεία, εφόσον ήταν αρμόδια για την έκδοση αδειών παραμονής στην πόλη, τη μετακίνηση των γυναικών από ξενοδοχείο σε ξενοδοχείο, την άδεια λειτουργίας των οικιακών ανοχής. Εύστοχα υποδεικνύεται ότι ακόμα και όταν η άσκηση της πορνείας δεν χρειαζόταν ειδική αστυνομική άδεια, μετά το 1856, οι κοινές γυναίκες διώκονταν ποινικά (καταδικαζόμενες ακόμα και σε κράτηση) για προσβολή της αιδούς και των ηθών (σ. 79), υποκείμενες σε αξιολογήσεις και στερήσεις των ατομικών τους δικαιωμάτων, συνήθως βάσει αυθαίρετων κριτηρίων. Με πρόφαση τα αφροδίσια νοσήματα, νομιμοποιούνταν η επιτήρηση και ο έλεγχος που αστυνομικές και ιατρικές αρχές ασκούσαν στις κοινές γυναίκες.

Το έβδομο κεφάλαιο ασχολείται με τα «γαλλικά πάθη», τα αφροδίσια νοσήματα δηλαδή από τα οποία πάσχουν τόσο γυναίκες που ασκούν την πορνεία, όσο και οι πελάτες τους. Εξετάζεται η αντιμετώπιση των αφροδισίων νοσημάτων από το ελληνικό κράτος μέσω των κανονιστικών οδηγιών που εκδίδει το Υπουργείο Εσωτερικών, το ζήτημα των τακτικών ιατρικών επιθεωρήσεων και η απομόνωση των ασθενών σε ξεχωριστό τμήμα του Δημοτικού Νοσοκομείου, η στάση του τοπικού τύπου. Όπως γίνεται φανερό, το φαινόμενο της πορνείας απασχολεί από νωρίς στον 19ο αιώνα τον κρατικό μηχανισμό και γίνεται αντικείμενο κρατικής διευθέτησης. Αλλά αν οι κανονιστικές διατάξεις που διέπουν το θεσμικό και ιατρικό πλαίσιο για τη ρύθμιση της πορνείας παρουσιάζονται και στην επηρεασμένη από τις θεωρητικές επεξεργασίες του Μισέλ Φουκώ μελέτη της ιστορικού Μαρίας Κορασίδου, που εκδόθηκε την ίδια χρονιά με την *Πορνεία στην Ερμούπολη*,³ η ιδιαίτερη συνεισφορά της μελέτης του Θ. Δ. εντοπίζεται στην αξιοποίηση νέου αρχαιολογικού υλικού, από τα βι-

βλία του Δημοτικού Νοσοκομείου της Ερμούπολης, στο εσωτερικό του οποίου λειτουργούσε ειδικό τμήμα για τις κοινές γυναίκες. Η (δημοσιευόμενη στο Παράρτημα) αποδελτίωση των στοιχείων που αφορούν τις πάσχουσες και τους πάσχοντες από αφροδίσια ασθενείς του Νοσοκομείου επιτρέπει να αφοιγραφαστούμε μια διαφορετική, όσο και συνταρακτική, όψη της ζωής των πληβείων, αυτήν του πόνου και της αρρώστιας. Η συγκεκριμένη αποδελτίωση προσφέρεται για πιο εντατική αξιοποίηση από την έρευνα, εφόσον η στατιστική επεξεργασία των στοιχείων επιτρέπει την ακόμα μεγαλύτερη εστίαση στα κοινωνικά χαρακτηριστικά των ασθενών (γεωγραφική προέλευση, ηλικιακή σύνθεση, επαγγελματική κατάσταση, χρόνος νοσηλείας κ.α.). Η ένσταση, που θα μπορούσε να διατυπωθεί στο σημείο αυτό, αφορά την άρρητη υιοθέτηση από τον συγγραφέα της αντίληψης ότι πορνεία και αφροδίσια νοσήματα συνδέονται με τρόπο αυτονόητο. Ο προβληματισμός σχετικά με την στερέωτη ταύτιση των πορνών με τα σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα, θα επέτρεπε να εξεταστεί ο τρόπος με τον οποίο ο γυναικείο σώμα αναγνωρίζεται ως πηγή ασθένειας και μόλυνσης, μέσω ακριβώς της σύνδεσής του με τα αφροδίσια. Θα επέτρεπε επίσης να αναλυθούν οι τρόποι και οι πρακτικές μέσω των οποίων επιχειρείται ο έλεγχος της (γυναικείας) σεξουαλικότητας. Τα στοιχεία, που η ίδια η μελέτη καταθέτει, υποδηλώνουν τα πολλαπλά προσχήματα που χρησιμοποιούνται για να οργανώσουν την ιατρική και αστυνομική επιτήρηση και τον εγκλεισμό των γυναικών. Αν στην Ερμούπολη, ο κίνδυνος από τα αφροδίσια «δεν πήρε μεγάλη έκταση, ούτε και δημιούργησε κλίμα πανικού στην πόλη», όπως υποστηρίζει ο Θ. Δ. (σ. 86),

3. Μαρία Κορασίδου, *Όταν η αρρώστια απειλεί. Επιτήρηση και έλεγχος της υγείας του πληθυσμού στην Ελλάδα του 19ου αιώνα*, Αθήνα, Τυπωθήτω - Γιώργος Δαρδανός, 2002, σ. 122-138.

αυτό δεν απέτρεψε τον τοπικό τύπο να ανησυχεί και να προτείνει την απομάκρυνση των πορνών από τις συνοικίες και την απομόνωσή τους σε ελεγχόμενο χώρο με αυστηρή ιατρική παρακολούθηση, προκειμένου «να θεραπευθή η μολύνουσα χείρων της ευλογιάς και των ομοίων ασθενειών ικανόν αριθμόν πολιτών, ασθένεια» (σ. 310)· δεν απέτρεψε επίσης να θεωρούνται τα αφροδίσια «κίνδυνος τρομερώτερος δια τε την ηθικήν και την υγείαν» (σ. 106 και 310). Η εναντίωση στη «διαφορά των ηθών», η επικλήση της ηθικής και η προστασία της δημόσιας υγείας μετατρέπονται σε μέσα νομιμοποίησης των μηχανισμών ελέγχου της σεξουαλικής συμπεριφοράς.

Στο όγδοο κεφάλαιο ο αναγνώστης παρακολουθεί τη ζωή και τη δράση των ιδίων των ιστορικών υποκειμένων. Η σχεδόν κινηματογραφική αφήγηση καταγράφει α) την σταδιοδρομία μιας προαγωγού και μαστροπού από τη Σμύρνη, β) τη δραστηριότητα στην αγορά και τις ανοικοδομήσεις ακινήτων ενός θηβαίου οινοπώλη-καφεπώλη, ο οποίος εκμισθώνει τα ακινήτά του σε «δημόσιες γυναίκες» για την άσκηση του επαγγέλματός τους, και γ) την διαδρομή μιας πόρνης, η οποία τολμά να εμφανίζεται σε δημόσιους χώρους των ανώτερων αστικών στρωμάτων, λ.χ. στο Θέατρο *Απόλλων*, σε χώρους δηλαδή αποκλεισμένους για τις γυναίκες της κοινωνικής τάξης στην οποία ανήκει.

Στο τελευταίο κεφάλαιο, που φέρει τον τίτλο «Η κοινωνία», εξετάζονται οι στάσεις της ερμούπολιτικής κοινωνίας απέναντι στο φαινόμενο της πορνείας. Όπως τονίζεται, η στάση δεν ήταν ενιαία. Από τη μια μεριά, η άρχουσα τάξη αποκήρυσσε φαινομενικά την πορνεία, αλλά επιζητούσε, επί της ουσίας, τη διευθέτησή της με την απομόνωση στο χώρο των πορνών, τον εγκλεισμό και τη δημιουργία όλων εκείνων των μηχανισμών ελέγχου, που ήταν απαραίτητοι στα πλαίσια του εξευρωπαϊσμού της πόλης. Από την άλλη μεριά, οι κατώτερες τάξεις, ευρισκόμενες υπό την ηγεμονία της κυρίαρχης κουλτούρας, βίωσαν την

αντίφαση να μην αποδέχονται την εκπόρευση των γυναικών από ηθική επιλογή, αλλά να εξαναγκάζονται να την δεχτούν ως εναλλακτική λύση στη φτώχεια. Η έμφαση της μελέτης στην έντονη κοινωνική και ταξική διαφοροποίηση της Ερμούπολης, όπως εκφράζεται στις διακρίσεις των χώρων διασκέδασης, στο δημόσιο χώρο της πόλης και στην κουλτούρα, γενικότερα, είναι σαφής. Ωστόσο, η ανάδειξη του ταξικού χαρακτήρα της πορνείας δεν ακολουθείται από την εμβάθυνση στις συνθήκες που καθιστούν τις γυναίκες (και όχι τους άνδρες) αντικείμενα σεξουαλικής εκμετάλλευσης. Μια προσέγγιση, η οποία δεν θα επιχειρούσε απλώς να καταστήσει τις γυναίκες, ορατές στην κοινωνική ιστορία της πόλης, αλλά να καταστήσει αντικείμενο της ιστορικής ανάλυσης τις ίδιες τις σχέσεις ανάμεσα στα φύλα, θα επέτρεπε ίσως την πληρέστερη κατανόηση του φαινομένου της πορνείας. Αν κάτι απουσιάζει από τη σημαντική δουλειά του Θ. Δ. είναι ένας βαθύτερος στοχασμός πάνω στους ρόλους αρσενικού και θηλυκού, πάνω δηλαδή στις μορφές της ανθρώπινης (γυναικείας) καταπίεσης. Χωρίς αυτόν τον ιδιαίτερο προβληματισμό, η άποψη του συγγραφέα, ότι οι πόρνες, πριν την είσοδο των γυναικών στη μισθωτή εργασία των εργοστασίων, «ήταν οι πρώτες χειραφετημένες γυναίκες στην Ερμούπολη, στη Σμύρνη, την Κωνσταντινούπολη και σε άλλους αστικούς χώρους» (σ. 106), μοιάζει τουλάχιστον παράδοξη. Η αμφισβήτηση της αντίληψης ότι οι δημόσιες γυναίκες αποτελούν παθολογικές περιπτώσεις έκλυτου βίου και κοινωνικά μιάσματα, δεν συνεπάγεται, κατά τη γνώμη μου, τη θέση περί χειραφέτησης. Η ελευθερία και η χειραφέτηση των γυναικών για να αναγνωριστεί προϋποθέτει μια συζήτηση πάνω στους έμφυλους ρόλους. Προϋποθέτει επίσης έναν στοχασμό πάνω στην αντίφαση της γυναίκας που έχει οικονομική δραστηριότητα, αλλά στερείται τα πολιτικά της δικαιώματα.

Η μελέτη συνοδεύεται από εκτεταμένο Παράρτημα, στο οποίο δημοσιεύονται πρα-

κτικά δικών, δημοσιεύματα εφημερίδων, νομοθετικά και ιατρικά κείμενα, συμβολαιογραφικά έγγραφα και οι πίνακες που προέρχονται από τα βιβλία του Δημοτικού Νοσοκομείου, και για τους οποίους έγινε ήδη λόγος. Ο όγκος του Παραρτήματος, με διπλάσιο αριθμό σελίδων απ' αυτόν της μελέτης, υποδηλώνει την προτεραιότητα του συγγραφέα στη σημασία των αρχαιολογικών τεκμηρίων.

Όπως προκύπτει συνολικά από τα στοιχεία που παραθέτει η μελέτη του Θ. Δ., και στην Ερμούπολη έτεινε να εφαρμόζεται, όπως και αλλού στην Ανατολική Μεσόγειο και στην Ευρώπη, το διακανονιστικό σύστημα διευθέτησης της πορνείας. Το συγκεκριμένο σύστημα, που εφαρμόστηκε για πρώτη φορά στη Γαλλία το 19ο αιώνα, δημιουργούσε περιοχές πορνείων, χωροταξικά αποκλεισμένων, με σκοπό αφενός να μην γίνονται αντιληπτές οι σεξουαλικές εξωσυζυγικές δραστηριότητες από τις ευπόληπτες οικογένειες, αφετέρου να επιτηρούνται αποτελεσματικότερα οι κοινές γυναίκες, οι οποίες βρίσκονταν σε καθεστώς διάκρισης (εφόσον υποχρεώνονται να εγγράφονται σε ειδικούς καταλόγους, να περνούν περιοδικές ιατρικές εξετάσεις, να ελέγχονται οι κινήσεις τους από τις αστυνομικές αρχές κ.ά.). Οι απαραίτητοι χώροι για τη λειτουργία αυτού του διακανονιστικού - κατασταλτικού συστήματος αποτελούνταν από τους οίκους ανοχής - το νοσοκομείο - τη φυλακή, επειδή η πορνεία οριζόταν σε συνάφεια με την εγκληματικότητα, τη διαφθορά, την ανατροπή της ηθικής τάξης και τη διαφύλαξη της δημόσιας υγείας από τις μολυσματικές ασθένειες.⁴ Στην Ερμούπολη οι κανονιστικές

ρυθμίσεις δεν φαίνεται να απέκτησαν την ένταση και τη συστηματικότητα που είχαν στη Δυτική Ευρώπη, εντούτοις η άρνηση των κοινών γυναικών της πόλης να εργαστούν σε οργανωμένα πορνεία προτιμώντας τα ξενοδοχεία, στα οποία είχαν μεγαλύτερο μερίδιο στην αμοιβή και περισσότερες επιλογές στην πελατεία (σ. 71), υποδηλώνει, νομίζω, μαζί με άλλα στοιχεία, τη σταδιακή εισαγωγή του διακανονιστικού συστήματος ρύθμισης της πορνείας, που νομιμοποιήθηκε αργότερα με το νόμο 3032/1922.

Με τις νομοθετικές-διοικητικές περιοριστικές ρυθμίσεις για την πορνεία εγκαθιδρύεται μια στρατηγική άσκησης εξουσίας στην κοινωνία, μια νέα «τεχνολογία της εξουσίας» που διευκολύνει τον έλεγχο και την επιτήρηση μιας συνεχώς διευρυνόμενης σφαίρας ανθρώπινων δραστηριοτήτων (στις σεξουαλικές σχέσεις, την ψυχαγωγία κλπ.) στο πλαίσιο μιας πολιτικής οικονομίας της πορνείας. Με αυτή την τεχνολογία της εξουσίας, με την ιατρική, αστυνομική και δικαστική εποπτεία, η ζωή των πληβείων, ανδρών και γυναικών, περιθωριοποιείται, «επιτηρείται» και γίνεται αντικείμενο διαχείρισης. Απ' αυτή την άποψη, οι κανονιστικές ρυθμίσεις δεν αποτελούσαν μια ουδέτερη έκφραση κάποιας κοινωνικής κρατικής ή δημοτικής πολιτικής. Αντίθετα ήταν εργαλεία αποκρουστικής των κυρίαρχων κοινωνικών απόψεων. Μέσω του κανονιστικού συστήματος ρύθμισης της πορνείας θεσμοποιήθηκε, εν τέλει, η άνιση απονομή δικαιωμάτων. Ωστόσο, από την άλλη πλευρά, οι κανονιστικές ρυθμίσεις για την πορνεία στην Ευρώπη αποτέλεσαν ένα ευρύ πεδίο δημόσιων

4. Corbin, ό.π., κυρίως το α' μέρος. Για την ελληνική περίπτωση, βλ. Αγγέλικα Ψαρρά-Ίντα Φλωρεντίν, «Πορνεία: συστήματα ρύθμισης και καταστολής», Σκούπα, Ιούλιος 1980, τχ. 4, σ. 17-27. Η Κρητική Πολιτεία ψήφισε επίσης στα 1900 το «Νόμο περί χαμαιτυπείων» υιοθετώντας ένα αυστηρό διακανονιστικό σύστημα

χωροταξικού περιορισμού της πορνείας, βλ. Γιάννης Ζαϊμάκης, «Καταγόνια ακμάζοντα». *Παρέκλιση και πολιτισμική δημιουργία στον Λάκκο Ηρακλείου (1900-1940)*, Αθήνα, Πλέθρον, 1999, σ. 98-104, 163. Η εξηγητική Έκθεση του Μ. Ρ. Κούνδουρου σχετικά με τον κρητικό νόμο παρατίθεται από τον Θ. Δ. (σ. 183-184).

αντιπαράθεσων ανάμεσα σε διαφορετικές κοινωνικές και πολιτικές ομάδες. Φιλελεύθεροι, σοσιαλιστές, αναρχικοί, φεμινίστριες ενεπλάκησαν στη δημόσια συζήτηση και αμφισβήτησαν την κρατική παρέμβαση στη ρύθμιση της πορνείας ζητώντας την κατάργηση των αστυνομικών καταλόγων, τη λήψη άδειας από την Αστυνομία και την υποχρεωτική ιατρική εξέταση, διεκδικώντας έτσι την απόδοση της ατομικής ελευθερίας και των δικαιωμάτων των κοινών γυναικών. Τα ερωτήματα που προκύπτουν για την ελληνική περίπτωση είναι ασφαλώς πολλαπλά: πως ακριβώς οργανώθηκε αυτή η τεχνολογία της εξουσίας και ποιες μορφές έλαβε; Οι κανονιστικές ρυθμίσεις της κρατικής παρέμβασης για την πορνεία, εκτός από μια τεχνολογία της εξουσίας, δημιούργησαν επίσης κοινωνικές και πολιτικές αντιστάσεις; Κινητοποιήθηκαν και πώς πολιτικές και κοινωνικές ομάδες για ζητήματα σχετικά με τη ρύθμιση της πορνείας και της σεξουαλικότητας; Εντοπίζεται στον ελληνικό 19ο αιώνα μια ανάλογη, με την ευρωπαϊκή, δημόσια αντιπαράθεση σχετικά με τα δικαιώματα των κοινών γυναικών και τον ρόλο του κράτους; Πέρα από το ζήτημα της διευθέτησης της πορνείας, ποικίλα ερωτήματα (για την κοινωνική σύνθεση της Ερμούπολης, για την

κουλτούρα των κατώτερων τάξεων) προκύπτουν από τη μελέτη του Θ. Δ., και μπορούν να γονιμοποιήσουν την ιστορική έρευνα. Περιορίζομαι να αναφέρω το σημαντικότερο, κατά τη γνώμη μου: πώς μπορούν οι ιστορικοί να ανασυνθέσουν τα συστήματα σκέψης και να αποκοδικοποιήσουν τα νοήματα του λόγου των πληβείων, έτσι όπως αυτός καταγράφεται στα δικαστικά αρχεία της πόλης του 19ου αιώνα.

Συμπερασματικά, η μελέτη του Θ. Δ. βασίζεται σε κοπιώδη αρχαιολογική έρευνα που σέβεται και αναδεικνύει τα ίδια τα αρχαιολογικά τεκμήρια. Παρά το επικίνδυνο θέμα, ο συγγραφέας αποφεύγει την εξαγωγή συμπερασμάτων για τις ανθρώπινες συμπεριφορές, ενώ δεν προβαίνει σε αναχρονισμούς και ηθικολογίες. Αντίθετα, διακρίνεται από αίσθηση του ιστορικού πλαισίου και των αλλαγών που συμβαίνουν στην Ερμούπολη. Οι επιμέρους παρατηρήσεις και ενστάσεις ως προς τη δομή και τη διάταξη των κεφαλαίων ή ως προς την ελλιπή θεωρητική επεξεργασία δεν μειώνουν την αξία της εργασίας και δεν παραβλέπουν το γεγονός ότι η *Πορνεία στην Ερμούπολη* συμβάλλει ουσιαστικά στην κατανόηση της κοινωνικής ιστορίας της πόλης, αποτελώντας μαγιά για νέες συνθετικές προσεγγίσεις.

ΛΗΔΑ ΠΑΠΑΣΤΕΦΑΝΑΚΗ